

סימנים זעירים (דיסקרטיים) בפסיכوزה

שלמה ליבר

אנו מדברים ברגיל על "סימנים זעירים" או "דיסקרטיים" (קרי מובדלים, קטנים, ואף מוצנעים) בהקשר של המסמן "פסיכוזה אורדינרית", שהטביע ז'א.מילר לאור משנתו של לאקאן, ובעיקר זו המאוחרת. מה הם הסימנים הזעירים הללו? ממה הם מורכבים ומה עשויה להיות זיקתם הפנימית אל הפסיכוזה? שהרי הפסיכוזה האורדינרית, אף אם היא מעלה בפנינו מחדש את השאלה האלמנטארית על-אודות הרצף או הגבול שבין נירוזה לפסיכוזה - קשה לנו לאתרה ואנו מסיקים אותה מתוך סימנים או רמזים קטנים שונים, מוצנעים לרוב - הינה אחרי ככלות הכול פסיכוזה. ואם זו פסיכוזה, אזי, אומר מילר, "אפשר לה להיות נושא למושגים המארגנים הקלאסיים שלנו"¹, פסיכואנליטיים כפסיכיאטריים. באופן עקיב לכך, מילר רואה בפסיכוזה האורדינרית "קטגוריה אפיסטמית יותר מאשר קטגוריה אובייקטיבית. היא מתייחסת לדרכנו להכירה"². ברוח דברים אלה ניגש אני לכתיבת המאמר הנוכחי, המבקש לתהות על קנקנם ומקורם של הסימנים הקטנים הללו המפנים אותנו אל הפסיכוזה – וזאת מנקודת מבט מובחנת למדי, מתוך אחת מן הדרכים הקלאסיות שלנו להיווכח בהם.

על מקומם של סימנים זעירים ושל "זוטות" אחרות בפסיכואנליזה

ועל קוצר ידה של הפסיכיאטריה בת ימינו

את המילה "זעיר" או "פעוט" המסופחת למילה "סימן" אפשר לנו למצוא לא פעם אחת אצל פרויד. בפתח הרצאות "מבוא לפסיכואנליזה" (1916-17) מבקש פרויד באמצעות הפסיכואנליזה "לסתום פרצה": "הפסיכואנליזה רוצה לתת לפסיכיאטריה את היסוד הפסיכולוגי החסר לה. היא מקווה לחשוף אותה קרקע משותפת, שממנה תצמח הבנה לזימונה של ההפרעה הגופנית עם ההפרעה הנפשית. לתכלית זו היא מצווה להתרחק מכל הנחה זרה לה, אנטומית, כימית או פיסיוולוגית, ולהשתמש במושגי-עזר פסיכולוגיים בלבד..."³ פרויד מתחיל את דרכו המפותלת והסיזיפית קמעה "במעשי-כשל" - "תופעות ידועות מאד אך נחשבות מעט מאד"⁴ ואשר "לזוטות (Kleinigkeiten), לבזבז עמל ועניין", אם לא ל"מעשה של שרירות-לב"⁵, תחשבנה בעיני רבים. מאלה פונה פרויד אל "תופעה רגילה" ו"חמקמקה" נוספת – ה"מזולזלת" והנחשבת ל"חסרת חשיבות כלשהי"⁶ גם היא - החלום; וממנו אל הסימפטום, הטראומה, הלא-מודע, ההדחקה, המיניות, החרדה ועוד. פרויד מתקדם בדרכו מן "השכיח", "המצוי", "הפעוט", "היום-יומי", "מופחת הערך, שהוא

¹ Miller, J-A, Ordinary Psychosis Revisited, in *Psychoanalytical Notebooks*, NO 19, London, July 2009, p. 150.

² שם, עמ' 143.

³ פרויד, ז. (1916-17), הרצאות מבוא לפסיכואנליזה, בתוך: *כתיבי זיגמונד פרויד*, כרך א, תל אביב: דביר, 1966, עמ' 7-8.

⁴ שם, עמ' 10.

⁵ שם, עמ' 11.

⁶ שם, עמ' 51-52.

כביכול הפסולת של עולם הנגלה"⁷, אל ה"חידות הגדולות של חיי הנפש" - אל "מסתרי הנירוזה" ואל שורשי "החולי". וכבר יש בהתקדמות זו - דידיקטית מדי ושרירותית למדי מבחינת פרויד והפסיכואנליזה - כדי להעלות בפנינו סוגיות נכבדות של סיווג, הנגדה, אנאלוגיה, הומולוגיה, רצף וחתך, שטח ועומק. ניתן לומר כי משנתו הראשונה של לאקאן מחדדת מאד סוגיות אלו ומעניקה להן בה בעת פתרונות מסוגים שונים: מבניים, לוגיים, טופולוגיים. אך סוגיות או חידות אלו הועלו מחדש במלוא העוז והרעננות בהקשר של הדיונים המוקדמים והמאוחרים ב"מקרים נדירים" ו"בבלתי ניתנים לסיווג של הקליניקה" ו"בפסיכזה האורדינרית", ויש בכוחן אף לשפוך אור יקרות על שדה הקליניקה כולה בעידננו. בנתיבים עלומים אלה, משנתו המאוחרת של לאקאן היא עבורנו מגדלור שלאורו אנו מכוונים את דרכנו ואף סוללים אותה תוך כך. בה-בעת, כאשר מדברים אנו על "פסיכזה אורדינרית", "שהנה קטגוריה לאקאניאנית, אף שאיננה קטגוריה של לאקאן"⁸ - אנו נכנסים לשדה שבו הראות שלנו עדיין לקויה למדי; יתר על כן, דומה שזו רק הולכת ומתעצמת במהלך השנים לאור התופעות הקליניות החדשות שמייצר עידננו ולנוכח כשליה המפורשים וזורעי המבוכה של שיטת הסיווג של הפסיכיאטריה העכשווית. בשדה אפל ולימבו-יאני זה, אם יכול אני כך להתבטא, כל פרור "זעיר" של התבוננות טרייה, או רטרופקטיבית, עשוי להיות לנו לעזר.

בהתנסותי שלי - במהלך עבודתי במחלקה הפסיכיאטרית ובעת מפגשי עם עובדי "בריאות הנפש" בכלל - כאשר הזדמן לי להפנות את תשומת הלב ל"סימן זעיר", אחד או יותר, העשוי היה לאותת על פסיכזה, ולא רק "אורדינרית" אלא גם כזו שלפי ראות עיני התרחשה בה פריצה ברורה, בעלת אופי פרנואידי, ארטומני ואף סכיזופרני, נתקלתי פעמים רבות בתגובות מבטלות ואף מלעיגות, הדומות לאלו שפרויד מזכיר: "שטויות, זו רק מילה, אין זה אומר דבר"; "זה שטחי, מקרי" "אי אפשר לאבחן פסיכזה רק על פי סימן אחד או כמה סימנים קטנים וסתמיים שכאלה"; "זה לא נכנס להגדרות שלנו של פסיכזה, ראה את "DSM" שלנו" וכדומה. כה ניכר היה הדבר בעיני עד כי לפעמים דומה היה עלי, אף אם אין זה מדויק לגמרי מבחינת השימוש שלנו במסמן זה, כי אוכל לכנות "פסיכזה אורדינרית" את כול סוגי הפסיכזה, או את כול מיני התופעות הפסיכוטיות, שהפסיכיאטריה, בהיותה מה שהיא כיום, קצרה ידה מלשים ידה עליהן, וביניהן, פעמים רבות, האקסטרה-אורדינריות או הנודעות מכולן. אין הן עוברות תכופות את אחוז החסימה הצר והדל של הפסיכיאטריה בת זמננו. זו אכן הגדרה מעגלית באופייה, אך היא עשויה להיות מעשית ויעילה למדי בנסיבות מסוימות. עבורנו עתה זה יש בה כדי לסייע לנו לבחון את "האורדינריות" המדוברת, קלינית ואפיסטמית, לאור גבולות המפגש הבלתי-אפשרי, אף שיש בו מן ההכרחי, בין הפסיכואנליזה והפסיכיאטריה. אלוהים נמצא אמנם בפרטים הקטנים, אבל אלוהים, מסתבר, אינו אחד; עבור אחרים הוא יכול להיות אף השטן, או איזשהו דבר אחר, לצורך העניין.

פרויד, כמובן, לא נרתע בפני אמירות מבטלות וצפויות שכאלה. אדרבה, ב"מבוא לפסיכואנליזה" המוזכר לעיל, הוא "מודה" בכל, ומייד. בעיניו, "דברים גדולים יכולים להיגלות גם באותות קטנים (kleinen Anzeichen)".⁹ והוא מכה בברזל בעודו חם: "... אמת, אין הפסיכואנליזה יכולה להתיימר שלא עסקה מעודה בקטנות (mitkleinigkeiten)... אבל כלום אין דברים חשובים מאד, שבתנאים מסוימים ולעיתים מסוימות עשויים להיגלות רק על פי

⁷ שם, עמ' 11.

⁸ Miller, J-A, Ordinary Psychosis Revisited, in *Psychoanalytical Notebooks*, N0 19, London, July 2009, p.139.

⁹ פרויד, ז. (1916-17), הרצאות מבוא לפסיכואנליזה, בתוך: *כתבי זיגמונד פרויד*, כרך א, תל אביב: דביר, 1966, עמ' 52.

סימנים קלושים (hwache Anzeichen) לגמרי?..."¹⁰ ופרויד, מאלף ביותר, אינו מהסס לקשרם לאלתר, לא בלי זיק אירוניה, לשדה האינטימי של חיי-האהבה: "על פי אילו סימנים פעוטים (**geringfügigen Anzeichen**) מסיקים אתם, הבחורים הצעירים שבכם, שכבשתם לבה של אישה? האם תצפו לשם כך להצהרת אהבה מפורשת...או האם לא די לכם במבט גנוב, שאחרים כמעט אין משגיחים בו, בתנועה חטופה, בהארכת לחיצת היד כדי שנייה אחת? ... אל נזלזל אפוא בסימנים הקטנים".¹¹ בזמן אחר וממקום אחר ובמובן שונה למדי, ישאל לאקאן, ב-הסמינר ה-20, *עוד*: "האם אין האהבה נתפסת על ידי העובדה שמה שמופיע הוא לא אחר מאשר הסימן?"¹², ויפתיע אותנו באומרו: "האהבה היא הסימן לכך שמשנים היגיון... רוצה לומר – משנים שיח".¹³ כך יזווג לאקאן את האהבה כסימן (סימן של הסובייקט "המסוגל לעורר את האיווי"¹⁴) עם גבולות השיח מחד, ועם ספי הידע מאידך. נוכל, אם נחפוץ ונתעמק בכך, לזהות את בת-קולן הרחוקה של אמירות אלה מהדהדת אף בדברים שיובאו בהמשך.

יסודות: על הסימפטום ועל המועקה כסימן וכאות, מסמן והתענגות

בביטוי "סימן זעיר" או בדומה לו, נתקלתי, למרבה הפתעתי, אצל פרויד גם בהקשר של הקליניקה של הפסיכואנליזה. מייד אשים פעמי לשם, אך בטרם זאת כדאי לתת את דעתנו לשימוש אחר לכאורה - בסיסי עברנו - שעושה פרויד במסמן "סימן", שימוש העשוי להעמיק עוד יותר את הבנתנו במסמן זה גם בהקשריו האחרים, כולל הפסיכואנליזה, בהן עסקין עכשוו.

ראשית, נפנה למושג הסימפטום אצל פרויד. ז'א.מילר הסב את תשומת לבנו אל מספר קביעות של פרויד מתוך "סימפטום, עכבה ומועקה": "הסימפטום הוא סימן ותחליף (**Anzeichen und Ersatz**) לסיפוקו של דחף שלא בא לידי מימוש, והוא מבטא את הצלחתו של תהליך הדחקה, "...אך מדובר בתחליף עלוב, דחוי, מעוכב. לא ניתן לזהותו עוד כסיפוק...תחת זאת לובשת התרחשותו אופי של כורח"¹⁵. ובנוסף: "...תהליך יצירת התחליף נשמר אגב פעילות לא רצונית הרחק מתהליך הסילוק... הוא חייב להתמצות בשינוי הגוף עצמו..."¹⁶. מילר מסכם אמירות אלו במילים הבאות: "...הסימפטום אכן מעיד על כך שהתרחש אירוע אשר הטביע את חותמו בהתענגות במובן הפרוידיאני של **Anzeichen**, ושמהדיר **Ersatz**, התענגות שהכרח היה שלא תהא, התענגות המפריעה להתענגות שהכרח היה שתהא, כלומר התענגות שהיא מטבע הגוף. במובן זה, ההתענגות הכרוכה בסימפטום אינה ראשונית. היא תוצר של המסמן... והנגיעה המסמנת היא שהופכת את התענגות הסימפטום לאירוע...אירוע של הגוף..."¹⁷.

אין בכוונתי כאן לעקוב אחר כל האזכורים למילה "סימן" העשויים להופיע לאורך כל כתבי פרויד. אני מהמר כי יש עוד ממנו. אסתפק במובאה שלמעלה. אבל אגע בחטף בדבר נוסף,

¹⁰ שם, עמ' 11.

¹¹ שם, עמ' 11.

¹² ז'אק לאקאן, הסמינר ה-20 (1972-1973) *עוד*, תרגום: יורם מירון עם ליאור לב, פרלה מיגלין, מבל רוזן, תל אביב: רסלינג, 2005, עמ' 24.

¹³ שם, עמ' 23.

¹⁴ שם, עמ' 63.

¹⁵ פרויד, ז. *עכבה, סימפטום וחרדה* (1923), תרגום: יאיר אור, תל אביב: רסלינג, 2003, עמ' 13.

¹⁶ שם, עמ' 18.

¹⁷ J. A. Miller, *Toward Tel-aviv 3: "Reading a Symptom"*, London, 3 april 2001. (Appeared in NLS-17 Messenger 24).

לא פחות מכריע מן הסימפטום: המועקה. כידוע, פרויד אומר על המועקה, בעיקר החל "מעכבה, סימפטום ומועקה", כי היא "אות (Signal) המיועד למניעתו של מצב סכנה".¹⁸ אף ש"אות המועקה" אינו על פי רוב כה זעיר, הגם שלא מן הנמנע שיהא כזה בדיוק פעמים, ואף אינו לגמרי "סימן" במובן המדויק של Anzeichen הפרוידיאני (המעלה בהחלט על הדעת את המסמן בהוראתו המאוחרת יותר של לאקאן¹⁹), הן בכל זאת הוא "אות" (באופן מפורש, בלשון העברית, "אות" היא גם סימן או תו, וגם letter) השזורה בקריאתה הסגולית, אות חתומה בגוף. דבר-מה ש"חדל מלא להירשם". אנו חווים אותה "על בשרנו", כפי שהתבטא פעם פרויד; באופן הנבדל אכן מאירוע הסימפטום, אך לא בלתי קשור אליו, בשני מובנים מסורתיים לכל הפחות: הוא "אינו בלא אובייקט", והסכנה שהוא מצביע עליה כרוכה בהתענגות של הדחף, והוא גם המנוע הדוחף להדחקה וכך גם לחזרה של המודחק, קרי הסימפטום במובן הצר והרחב של המילה. הבה נאמר, כי המועקה היא סימן של ממשי כבלתי נסבל, הקורא לפרשנות של הסימפטום במונחי סיפוק ומסמן בו בזמן. קרי: סיפוק "תחליפי... שהתרחשותו לובשת אופי של כורח", לפי מילותיו (לעיל) של פרויד, או במילותיו (לעיל) של מילר: "התענגות שהכרח היה שלא תהא, התענגות המפריעה להתענגות שהכרח היה שתהא".

ההוויה המדברת: על סימנים קטנים, על אהבה ועל שיח פסיכואנליטי

אסכם בקצרה את הנקודות שהועלו לעיל באופן הבא: המסמן "סימן" אצל פרויד, בין זעיר ובין מעט יותר מזעיר, קשור באופן שלא ניתן להפרדה פשוטה הן למסמן והן לשדה הליבידו. הוא, כפי שהינו מכנים אותו כיום, אירוע בגוף, סימן של ההוויה-המדברת או של הגוף המדבר. פרויד, כפי שראינו, שם מבטחו ב"קטנות" או בפרטים הקטנים הללו: במעשי-הכשל לסוגיהם ובחלום – סימנים של האיווי הלא-מודע; ב"מבט הגנוב" וב"תנועה החטופה" – סימנים של אהבה; במועקה ובסימפטום – אותות וסימנים המפנים אל ההתענגות, אל הסיפוק הדחפי; וכמו גם, כפי שעוד נראה להלן, באמירה שנאמרה בחטף ובהפתעה, ובמחשבה שחלפה על סף התודעה. דברים שעלולים היינו לפסוח עליהם או לא להתוודע אליהם כלל לולי התעקשותו וודאותו של פרויד. לאקאן, לפי עניות דעתי, מעניק לנו בעניין זה ממד חדש ומפתיע באומרו כי "האהבה היא הסימן לכך שמשנים שיח", דבר שאינו שונה, לפי ראות עיניו, מלומר כי "קיימת הופעה של השיח הפסיכואנליטי בכל צליחה משיח אחד לאחר".²⁰ לאקאן, כפי שאני מבין זאת, מציב על ידי כך את סימן האהבה בשער השיח הפסיכואנליטי וכך הופך סימן זה למה שיכול, בפוטנציה, להובילנו באופן אותנטי אל שדה הידע הפסיכואנליטי. העברה, ללא ספק, נוכל לכנות מצב זה. משהו מתחולל אפוא עם גיחת "הסימן", משהו שיש לו אפקט כעין "אובייקטיבי" של סובייקט, והעשוי להעיד בתוך כך על ממשי המונח ביסודו. באמצעות "הסימנים הקטנים" אנו נוגעים, אם כן, באילו דקויות ראויות לציון של הקליניקה ושל השיח הפסיכואנליטי. למעשה, אין הם נפרדים מעמדתו (דיספוזיב)

¹⁸ שם, עמ' 62.

¹⁹ "הסימן, אם כן, אינו הסימן של דבר כלשהו, אלא אפקט של מה שמניחים אותו בתור שכזה מתוך תפקודו של המסמן... כלומר אפקט של הסובייקט". (ז'אק לאקאן, הסמינר ה-20 (1972-1973) עוד, תרגום: יורם מירון עם ליאור לב, פרלה מיגלין, מבל רוזן, תל אביב: רסלינג, 2005, עמ' 63. ההדגשה שלי).

²⁰ ז'אק לאקאן, הסמינר ה-20 (1972-1973) עוד, תרגום: יורם מירון עם ליאור לב, פרלה מיגלין, מבל רוזן, תל אביב: רסלינג, 2005, עמ' 24.

של האנליטיקאי, ומערבים, כפי שאמר פעם אריק לוראן, את "רצונו", מניחים "החלטה" ותובעים את מלוא ה"נחישות".²¹

על סימנים קטנים בפסיכואנליזה: לא-מודע, שפה, אוטומטיזם-מנטלי וסרט מואביוס

ועתה, נמצאתי למד כי סימנים קטנים אלה יתפסו מקום מיוחד במינו דווקא במקרים מסוימים של פסיכואנליזה בהם נגע פרויד. יתר על כן, סימנים אלה, כפי שאנסה להראות, מתכנסים במובנים מסוימים לכלל התופעות של "האוטומטיזם המנטלי" נוסח קלרמבו. אתייחס לשני מקרים, אולם ארחיב דברים רק לגבי המקרה הראשון, המוכר והנדון, אם בכלל, הרבה פחות מן השני.

מקרה ראשון: "אישה הגונה" עם מחשבת-שווא של קנאה

בחלק השלישי של "הרצאות המבוא" (1916-17), בהרצאה המשמשת מעין מבוא ל"תורת הנירוזות" והיא מוקדשת להשוואה בין הפסיכואנליזה לפסיכיאטריה - לאחר שפרויד עורך אנליזה לאקט סימפטומטי שכיח למדי אצל האנליזנטים שלו על מנת להציג לפנינו את "התפיסה הפסיכואנליטית של התופעות הנירוטיות" - בוחר הוא באופן מפתיע למדי "להסמיק לאנליזה קטנה זו" דווקא מקרה של "אישה חולה אחת" שאת מחשבת הקנאה שלה מאבחן פרויד בפירוש בתור מחשבת שווא (Eifersuchts-wahn).²² אתאר בקצרה, ככל האפשר, מקרה זה, שהוא מלמד ומדהים ביותר בעיני, ולאחר מכן אדון בו בפירוט:

אישה בת 55, "טובת-סבר ופשוטת-הליכות", נשואה נישואים מאושרים ומלאי אהבה וחיבה בכפר עם בעלה, העומד בראש בית-חרושת גדול. הבעל, חרף גילו, עדיין אינו רוצה לפרוש מן העבודה, "מתוך הרגשת חובה", מציין פרויד. לזוג שני ילדים, הנשואים נישואים טובים. "והנה לפני שנה קרה דבר שלא ייאמן, דבר שהיא עצמה אינה מבינה אותו: היא קבלה מכתב אנונימי, שהאשים את בעלה המצוין בפרשת אהבים עם נערה צעירה, והאמינה בו מיד. מאז הושבת אושרה".²³ כיצד התגלגלו הדברים עד לכאן? לאישה זו הייתה חדרנית ששנאה "שנאה ארסית" בחורה אחת שהייתה חברתה ללימודים, משום שזו הצליחה בחיים הרבה יותר ממנה, למרות שמוצאה המשפחתי לא עלה על זה שלה. בחורה זו רכשה השכלה בתחום המסחר ונכנסה לעבוד בבית החרושת (שבעלה של האישה שלנו מנהלו) וזכתה לכבוד ולשבחים רבים על עבודתה. האישה והחדרנית, שהרבו לדבר ביניהן על "נושאים-שבצנעה", שוחחו באחד הימים על זקן אחד שנהג לבקר בבית ושידוע היה שאינו שרוי עם אשתו, אלא מקיים יחסים עם אישה אחרת. "אין היא יודעת, אומר פרויד, כיצד נתגלגל הדבר, אך פתאום אמרה: 'בשבילי היה זה הדבר הנורא מכל, אילו נודע לי, שגם בעלי הטוב יש לו יחסים עם אישה'". למחרת קיבלה מכתב אנונימי, שבישר לה בשורה זו, "שהיא כאילו העלתה אותו באוב"²⁴, אומר פרויד. המכתב זעזע אותה, אף על פי שהסיקה, "ובצדק מן הסתם", מעיר פרויד, שהמכתב הוא מעשה ידיה של החדרנית, כיוון שנאמר בו כי אהובת

²¹ אריק לוראן, מתוך: ארקשון, מתרגמת ראשית: נחמה גסר, תרגמו גם: קלאודיה אידן, דניאל ביסמוט, מיכל גיא, נעמה פטינקין, טלי קרינסקי. פולמוס / הקבוצה הישראלית של ה-NLS, עמ' 129.

²² פרויד, ז. (1916-17), הרצאות מבוא לפסיכואנליזה, בתוך: כתבי זיגמונד פרויד, כרך א, תל אביב: דביר, 1966, עמ' 168.

²³ שם, עמ' 168-169.

²⁴ שם, עמ' 169.

הבעל אינה אלא אותה בחורה עצמה, שהייתה שנאת נפשה של החדרנית, וכיוון שאף "התנסתה במקום מגוריה במקרים רבים, שהיה בהם כדי להוכיח, כמה אין לתת אמון במעשי דיבה והכפשה שפלים אלה". על אף הכול, "קפצה על האישה רגשה נוראה ומיד שלחה לקרוא לבעלה כדי להמטיר עליו טענות נמרצות ביותר".²⁵ הבעל הנבוך הזעיק את רופא המשפחה שטרם בכל כוחו להרגיע את "האישה האומללה". פרויד מוסיף כי "מאז טוענת החולה שהיא נרגעה ואינה מאמינה עוד בתוכן המכתב אבל ההרגעה אינה עמוקה. די לה שתשמע את שמה של העלמה (כביכול, "האהובה") או שתפגוש אותה ברחוב, ומיד פוקדת אותה שוב התקפה של חשד, כאב ותרעומת".²⁶ אל פרויד הגיעה האישה לפי המלצת החתן שלה, קצין צעיר שהגיע לביתו לפגרה. פרויד ראה אותה במשך שעתים בלבד.

על מנת להוכיח שהפסיכואנליזה – לעומת הפסיכיאטריה, שאין בידה להציע דבר מלבד "דיאגנוזה וגם פרוגנוזה מפוקפקת", אומר פרויד - מסוגלת "אפילו במקרה סתום כל כך לחשוף משהו, שיש בו כדי לפתוח פתח להבנה מעמיקה", מבקש מאתנו פרויד לשים לבנו "אל אותו פרט קלוש ובלתי-ניכר לעין (*unscheinbare Detail*), שהחולה ממש עוררה את כתיבת המכתב האנונימי, שעליו נשענת מחשבת-השווא שלה"; הרי ביום קודם למעשה אמרה לחדרנית "בשבילי היה זה הדבר הנורא מכל, אילו...".²⁷ בכך נטעה בלב החדרנית את הרעיון לשלוח לה את המכתב. פרויד מסיק מכאן מיד ש"מחשבת השווא הפקיעה עצמה במידה מסוימת מן התלות במכתב. היא כבר הייתה מצויה קודם לכן בצורת חשש (או בצורת משאלה?)".²⁸ פרויד אינו מסתפק בכך אלא מוסיף מיד את מה שנתחוויר לו מתוך "אנליזה של סימנים קטנים (*kleinen Anzeichen*) נוספים שעלו בשעתים בלבד... החולה נהגה מכאן בסרבנות יתירה... אבל בשעתים אלו בכל זאת פלטה (או שחררה) כמה הערות (*einige Bemerkungen fallen lassen*) שיאפשרו פתרון וודאי, גדולה מזאת – עשו פתרון זה בלתי-נמנע...".²⁹

לא אכנס לעומקו של הפתרון הרחב - העולה מן "הסימנים הקטנים" ש"פלטה" החולה, והשרוי במחשכי היחסים הארוטיים אימא-בת, אימא-חתן ועוד - שמציע פרויד בנוגע להתהוותה של קנאת השווא של החולה. פרויד מגייס לצורך הסברו את מנגנוני ההעתקה וההשלכה. אך יש, לדעתי, במקרה זה די והותר כדי לשמש לנו, במובנים רבים, מקרה פרדיגמטי. אנו נזהה כאן, לדוגמה, את הדומיננטיות של הציר הדמיוני על מגוון ההשתקפויות הייחודיות של שלב המראה; יכולתי, אכן, לרשום אותן בתרשים מבהיר למדי. אך לא בכך רוצה אני להתמקד; לא בכך ייחודו, לא בכך ההארה הגלומה בו, לגבי דידי.

משפט המפתח ההופך מקרה זה לכה מיוחד גלום במסקנתו לעיל של פרויד: "מחשבת השווא הפקיעה עצמה במידה מסוימת מן התלות במכתב. היא כבר הייתה מצויה קודם לכן בצורת חשש (או בצורת משאלה?)". הבה נרשום את מהלך הדברים שהביאו להיסק זה החל מאותה שיחה אינטימית, שהתנהלה בין האישה החולה לחדרנית על האיש הזקן "שידוע היה שאינו שרוי עם אשתו, אלא מקיים יחסים עם אישה אחרת":

1. "אין היא יודעת כיצד התגלגל הדבר, אך פתאום אמרה": "בשבילי היה זה הדבר הנורא מכל, אילו נודע לי, שגם בעלי הטוב יש לו יחסים עם אישה". כאן הפתאומיות שלצידה אי-

²⁵ ש.ם.

²⁶ ש.ם.

²⁷ ש.ם, עמ' 171.

²⁸ ש.ם.

²⁹ ש.ם.

הכרה צדה את תשומת לבנו. יש כאן דבר-מה המודגש בחוזקה והנופל מן הרצף, אולם בו בזמן נראה שהוא נוחת לפתע על האישה כמו משום מקום. האמירה הזו כמו נפלטה או שוחררה ממנה, ויתרה מזאת – דומה שנכפתה עליה. על נקלה נוכל לשער שהיא הותירה בה מעין חור אניגמטי שנותר למשך זמן-מה בלא מענה. המילה "אילו" יכולה להביע חשש אבל גם משאלה. מכל מקום, נראה שיש באמירה זו דבר-מה הטומן בחובו סיפוק, אף שהוא בגדר סיפוק "נורא". "הפרט הקלוש", שפרויד רוצה שנשים דעתנו עליו, מכוון אל הפתרון שבוא יבוא.

2. והנה "קרה דבר שלא ייאמן, דבר שהיא עצמה אינה מבינה אותו: היא קבלה מכתב אנונימי, שהאשים את בעלה המצוין בפרשת אהבים עם נערה צעירה, והאמינה בו מייד". "הלא יאומן" ואי-ההכרה שבים וחוזרים. תימהון? פליאה? ראוי להדגיש: מיד ולאחר, ללא כל שהייה, האמינה בתוכן המכתב. התשובה לא בוששה אפוא לבוא. דוגמה נאה ל"וודאות החזויה מראש"³⁰. לא מן הנמנע אף כי המכתב היווה עבורה אופן של ענישה-עצמית, לא-מודעת, על הסיפוק "הנורא" שהיה גלום באמירתה. אך אין זה הכול:

3. היא האמינה בו מיד, אף על פי שהסיקה, "ובצדק מן הסתם", שהמכתב הוא מעשה ידיה של החדרנית, כיוון שנאמר בו כי אהובת הבעל אינה אלא אותה בחורה עצמה, שהייתה שנאת נפשה של החדרנית. האנטינומיה הצורמת בין האמונה, המועלת כאן לדרגת וודאות, לבין ההסקה ה"צודקת", העומדת ביסוד טענתו החתרנית של פרויד שמחשבת השוואה הפקיעה עצמה מן התלות בתוכן המכתב – יש בה עניין רב עבורנו. יש כאן פער, ובפער שוכן ידע הכרוך בוודאות, הן של האישה... והן של פרויד עצמו. הוודאות אינה שקולה למכונה "מציאות", ותהיה מוסכמת או "אמיתית" ככל שתהיה. נרשום לפנינו, כי לאישה חולה זו יש "שיפוט" או "בוחן מציאות" לא ניתנים לערעור, ועם זאת מחשבת-שוואה ללא ספק לה.

4. ובהמשך, "מתוך אנליזה של סימנים קטנים נוספים" או מכמה "הערות" שהפטירה החולה, בעל כורחה כמעט ולמרות "סרבנותה היתירה" – מגיע פרויד אל "פתרון וודאי" ואף "בלתי-נמנע". אין אנו יודעים את טיבם המדויק של סימנים אלה, אך יש בהם כפי הנראה די כדי לאותת לפרויד על קיומם של רגשות אהבה, לא-מודעים בעיקרם, "בלתי-אפשריים", של "האישה ההגונה" אל חתנה. אולם התאהבות זו, לדעת פרויד, הייתה אך גלגולה של "זיקה ארוטית חזקה אל הבת"³¹ (דבר התומך, כמובן, בתיאוריה הידועה של פרויד על-אודות "ההומוסקסואליות" המונחת בתשתית הפרנויה כב"שורשי הרגש החברתי" בכלל).

שאלות; אמירה-היגד ואוטומוטיזם מנטלי; בתוך כך: מקרה ה-"חזירה!"; עולמן של נשים; אל הסימן הקטן שנית

אך יש לשאול עתה, מה טיבה של האנטינומיה שהוזכרה לעיל? מהי אותה אי-תלות יחסית בין תוכן המכתב למחשבת-השוואה? כיצד נוכל לאפיין את היחסים בין השניים? פרויד טוען כי זו, מחשבת הקנאה, הייתה כבר שם, בצורת חשש או משאלה ("אילו..."), קרי בדיוק בצורת האמירה אשר קדמה למכתב ואשר בוטאה (שוחררה?) לפתע ובלא-יודעין. ואם זו אמירה, היכן, הלא נשאל עצמנו, מצוי ההיגד שלה? - בתוכן המכתב. האמונה-וודאות (*unbedingt*)

Lacan, J., Logical Time and the Assertion of Anticipated Certainty, *Ecrits, The First Complete Edition* ³⁰ in English, transl. B. Fink, Norton, New York/London, 2006, p. 174.

³¹ שם, עמ' 173.

(*Glauben* המידית - ש"לא תאומן" - שהמכתב עורר בחולה, עשויה להעיד עליו כי הוא נושא בחובו מעין הד הלוצינטורי, דבר-מה החוזר בממשי. לא מדובר בהדחקה ובחזרתה הסמלית, וגם לא בהשלכה במובנה המקובל, שהרי לו היה כן, הייתה אזי אמירתה בלתי תלויה ביתר מפורשות בתוכן האקטואלי של המכתב, ב"מציאותו". נראה יותר, כי מדובר באמירה שהכתה אותה עצמה בתדהמה, שבודדה ו"דוכאה" (*Unterdrückung*), אם להשתמש במילה פרוידיאנית, שאיננה "הדחקה", (*Verdrängung*). היא שומעת במכתב את עצמה (S), עצמה שאינו יכול "להגיע לכלל תודעתה"³² בשום פנים ואופן כי אם בחינת מזימה של האחר (a'), כהוצאת דיבה של האחר, אף אם היא באמת הייתה כזו "בצדק". זה המסר שלה עצמה, שעליו אין היא רוצה לדעת מאום, המסר שהיא מסרה לאחר (לחדרנית), או בלשונו הצוירית של פרויד: "העלתה אותו באוב". אני סבור כי מחשבת הקנאה – האמירה – נעשית באופן גלוי למחשבת שווא של קנאה מן הרגע הזה בלבד, מן הזמן שבו ה"אילו" הופך לוודאות בלתי תלויה במכתב עצמו **ובאותה שעה** מותנית בו לחלוטין בתור היגדה שהופיע ב"מציאות". בחתך הזה, שהנו בה בעת גם סוג של תפר, אופן של קשירה, יכולה אכן התביעה של הדחף – ה"אילו" – לבוא לידי ביטוי בחינת כורח, וכאן ככורחה של ה"המציאות" עצמה, כשליחה הגורלי כביכול, ולא ככורחו של הדחף המדוכא על גורלותיו. אך האם אין "ההפקעה המסוימת הזו מן התלות בתוכן המכתב", והפער או החתך המסמני **הפרודוקסאלי** הנחשף בתוך כך, מורים ראשית כל על השתבשות היחס של ההיגד לאמירה? מילר ב"למידות מהצגת החולים" אומר "מהו אותו 'הד של המחשבה' שקלרמבו עושה אותו לתופעה המחייבת הראשונית של האוטומוטיזם המנטלי, אם לא השתבשות של היחס של ההיגד אל האמירה, השתבשות המעניקה עצמאות למקור טפילי? ... המונחים שאני מחליף בהם את אלו של קלרמבו יש בהם די והותר כדי להצביע על כך שאל לנו לבסס את הסינדרום של האוטומוטיזם המנטלי על "סטייה עצבית" חשוכה, אלא על הגרף עצמו של הקומוניקציה "האינטר-סובייקטיבית", שמתגלה כאן: המשדר הוא גם הקולט של השדר. זהו דבר כסדרו, ההשתבשות המיוחדת של הפסיכוטי טמונה בכך שהוא חווה עצמו ככזה"³³. אני סבור, שהמקרה הנוכחי מציג, אכן, מקרה ייחודי של אוטומוטיזם מנטלי, השזור והגלום כאחד **בעצם** "הסימן הקטן".

לאחר שחילץ מפרויד את מושג ה"דחייה" יכול היה לאקאן לקרב את קלרמבו ("מורנו היחיד בפסיכיאטריה") אל פרויד באמצעות החדרת כיוון ומידה של התכוונות אל האוטומוטיזם המנטלי, קרי באמצעות הלא-מודע, המובנה כשפה. מנגד, הייתה זו דרכו הריאליסטית של לאקאן להשיב על האמירה האטומה למדי, הנפוצה מאד בקרב הפסיכואנליטיקאים, כי אצל הפסיכוטי "הלא-מודע מצוי תחת שמים פתוחים". והנה, במקרה שלפנינו, פרויד מצביע אומנם על "הדינאמיזם" הלא-מודע המונח ביסודו (הנוטה להבליט את המובן, אף אם הוא 'מובן-מתענג'), אך הוא עושה זאת בהישען על "הסימן הזעיר" עצמו, החורג מן הרצף ובעל האיכות ה"אובייקטיבית" (הסתירה הפרודוקסאלית), אם רשאי אני לומר כך, כלומר בהישען על המבנה, במידה ואנו נעניק לו את מובנו הקלרמבוני-לאקאניאני. האוטומוטיזם המנטלי, המורכב והמיוחד למדי של המקרה שלפנינו – **מצליח למעשה לפרק מול עינינו בהינף יד אחת את מחשבת השווא לשני רכיבי התהוותה, המולחמים ככלל האחד לרעהו: דינאמיזם ומבנה, התענגות ושפה**. (ואולי זו סגולתו הפונקציונאלית של כל אוטומוטיזם מנטלי באשר

³² שם, עמ' 172.

³³ ז'אק-אלאן מילר, למידות מהצגת חולים, בתוך: שיחות ארקשון, מתרגמת ראשית: נחמה גסר, תרגמו גם: קלאודיה אידן, דניאל ביסמוט, מיכל גיא, נעמה פטינקין, טלי קרינסקי. פולמוס / הקבוצה הישראלית של ה-NLS, עמ' 203-204.

הוא? ואם אכן כך הוא, האין סגולה זו שלו יכולה לשמש לנו אף כאבן יסוד להגדרתו מחדש של האוטומטיזם המנטלי גופו? תהיות ושאלות...).

בתוך כך אין אני יכול שלא להיזכר כאן במקרה של אישה הגונה, "מקסימה", אחרת; האישה הפרנואידיית שלאקאן ראיין באחת מהצגות החולה שלו. ואולי אין זה לגמרי בגדר הפתעה כי גם במקרה זה היה מעורב "איש נשוי חסר בושה שהיה האהוב של אחת משכנותיה, מישהי עם מוסר רופף"³⁴. כשפגשה איש זה בפרוזדור הבית, שמעה אותו אומר – "חזירה!". הלוצינציה, ללא ספק, אך אישה זו עצמה הסתבר לא הייתה, כדברי לאקאן, "תמימה" לגמרי, שהרי פלטה משהו בעוברה לידו – "זה עתה הייתי אצל הקצב". לאקאן אומר: "היא קבלה את המילה שלה עצמה ממנו, אך לא בהיפוך צורה, המילה שלה עצמה היא באחר שהנו היא עצמה, האחר הקטן, בבואתה במראה, זולתה... העובדה שהדיבור נהגה בממשי, פרושה שהוא נהגה בבובה על חוטים. האחר העומד על הפרק בסיטואציה זו אינו נמצא מעבר לפרטנר, הוא מעבר לסובייקט עצמו – זהו המבנה של הרמיזה, הוא מציין עצמו מעבר למה שהוא אומר"³⁵. מה קדם למה? אמירת האישה שנאמרה בחטף, או המילה - הקללה למעשה - שנהגתה בממשי? את זאת לא נדע לעולם, אומר לאקאן, אבל "אם המתווה שרשמתי זה עתה הנו נכון, אם התגובה היא גילוי-הדעת – קרי מה שהפציינטית באמת ובתמים אמרה – אזי זה עתה הייתי אצל הקצב מניח-מראש את התגובה, חזירה! בדיבור אמיתי, בניגוד לכך, גילוי-הדעת הוא התגובה. מה שמגיב לדיבור הנו למעשה קידושו של האחר כאישה שלי או כאדון שלי, ומכאן שהתגובה היא זו אשר מניחה-מראש את גילוי-הדעת"³⁶.

ובכן, האם ניתן לראות בסימן הקטן, קרי באמירת החולה של פרויד, את אותה "רמיזה" המניחה-מראש את התגובה, שהיא האמונה המיידית בתוכן המכתב, חרף המסקנה המתבקשת שזו אינה כי אם עלילה נבזית? ומנגד, האם ניתן לראות בכפל-הדיבור הזה שמתואר על ידי לאקאן, בהשתבשות המסוימת הזו של היחס, המתקיים ב"דיבור אמיתי", בין גילוי-הדעת לתגובה – את השתבשות היחס של האמירה להיגד, "השתבשות המעניקה עצמאות למקור טפילי"? לאקאן מראה במקרה שלעיל כיצד שתי הנשים, הפציינטית ואימה, אשר "חיו בבידוד" של "עולמן הנשי", "נקלעו לעמדה, שאינה של לקבל את המסר שלהן מן האחר, כי אם לדבר אותו לאחר... מדובר במסר של הסובייקט עצמו". אם ב-'מסר' הכוונה למה שרצינו באמת לומר והוא מונח בתגובה עצמה, ואם ב-'היגד' הכוונה למה שאכן התכוונו לומר בלא-יודעין ואמרנו – הרי שיש בהחלט טעם ובסיס להשוואה הזו. רב-עניין הוא גם "העולם הנשי", שעליו מדבר לאקאן ביחס לפציינטית שלו: גם הפציינטית של פרויד, חרף ההבדלים הבולטים לעין (היא "נשואה באושר ובאהבה", שני ילדים לה, ועוד), חייה מתנהלים ונקבעים, כפי הסיטואציה המתוארת, לאורן של נשים אחדות: החדרנית, עימה היא מדברת על "נושאים שבצנעה" - "אולי לעיתים קרובות מדי", פרויד מוצא לנכון להעיר כדרך אגב; ה"אהובה" כביכול (המכונה כאן: "העלמה"); ובשורשי הדברים - בתה של הפציינטית (שאליה יש לפציינטית, כאמור, "זיקה ארוטית חזקה"). והבעל? – כאדון/עבד אמיתי הוא אינו פוסק מעבודתו, למרות גילו, "מתוך הרגשת חובה". והחתן? – ממלא את חובתו האצילית במקום אחר, בצבא. אכן, עולמן האינטימי, המבודד והשרוי לא מעט באפלה של נשים.

Lacan, j., *The Seminar, Book III, The Psychoses*, transl. R. Grigg, W.W. Norton & Company, 1933, p. ³⁴

48.

³⁵ שם, עמ' 51-52.

³⁶ שם, עמ' 52-53.

מקרה שני: השופט שרבר (המכונה תכופות על-ידי הקולות 'העלמה שרבר')

באשר למקרה הנודע של השופט שרבר, אשר אודותיו כבר נאמר כה רבות, ברצוני להתייחס לנקודה אחת בלבד - אף שהיא ללא-ספק מהותית - היכולה לעלות בקנה אחד עם ההדגשים שהושמו בעבודה הנוכחית עד כה.

שני חלקים עיקריים לדלוזיה של שרבר: א. הפיכתו ההדרגתית לאישה של האלוהים; ב. ייעודו, בהשראת האלוהים, כגואל העולם, מה שקרוי "שיגעון גדלות". הפסיכיאטר, כפי שזה עולה מן הדיווח שממנו פרויד מצטט בהרחבה, רואה במשימת גאולת העולם את העניין המרכזי, הראשוני, ובשינוי הצורה מגבר לאישה עניין משני בלבד, קרי אך אמצעי להגשמת המשימה, אף ש"הדבר המהותי ביותר בשליחות הגאולה שלו הוא שעליו להפוך תחילה מגבר לאישה. אין זה אומר שהוא רוצה להפוך לאישה, אלא שמדובר ב'כורח' המבוסס על הסדר העולמי".³⁷ כך הפסיכיאטר. פרויד, לעומת זאת, למד מן ה"זיכרונות" של שרבר כי "שינוי הצורה לאישה הייתה הדלוזיה הראשונית", ושהיא "נחווה בהתחלה כמעשה קשה של קיפוח ורדיפה, ורק כעניין שולי לתפקיד הגואל". פרויד מסכם זאת באומרו: "אם ננסח זאת בניסוח פורמאלי, מדובר בדלוזיה של רדיפה מינית, אשר נהפכה בדיעבד לשיגעון גדלות דתי של החולה".³⁸ עליו כמובן להוכיח זאת, והוא מקדיש את עיקר מאמציו הפרשניים לשם כך.

יכולים אנו לרשום, כפי שעשה פעם פרנסואה לגיל בסמינר בישראל, את "גואל העולם" כ-S1 ואת "הפיכה לאישה" כ-S2. כך מאושש הניסוח הפורמאלי של פרויד, השם דגש על ה"בדיעבד", במונחים לאקאניאניים. אך בו בזמן אפשר לנו לרשום זאת מעט אחרת. אני מציע לראות ב-"גואל העולם" את האמירה של המשפט, אמירה המחייבת אותו להיות האישה שעומה יזדווג האלוהים על מנת ש"האנושות שגוועה תברא מחדש"³⁹, וב-"הפיכה לאישה" את ההיגד של המשפט, היגד עימו יתמודד שרבר מתוך ייסורים קשים, היגד שיתפרס בכל גווניו ונימיו לאורכם של ה"זיכרונות" ולמשך הארוך של כל התנסותו הדלוזיונאלית, עד שלבה הסופי: "ההתפייסות"⁴⁰ עם פנטזיית ה"הפיכה לאישה". "גואל העולם" מאפשר ומתיר את ה"הפיכה לאישה", במחיר הפיכתו לאישה של האלוהים. לשון אחר, "גואל העולם" כולל בתוכו מכבר את ה"הפיכה לאישה" בחינת "כורח' המבוסס על הסדר העולמי" (כדברי הפסיכיאטר שפרויד מצטט), והוא מניח בתוך כך את ההיגד, את מה שבאמת נאמר בו, את "גילוי הדעת" שהוא מהווה. כך מתמעטת חשיבות הסדר הכרונולוגי או קושיית ה"ראשוני" וה"משני". ניסוח אחרון זה אינו סותר כמובן את טיעונו של פרויד, אך עושה גם מקצת צדק עם הפסיכיאטר שכנגד טיעונו יוצא פרויד חוצץ.

ניסוח זה עולה בקנה אחד עם מה שפרויד לוכד בחסד מתוך ה"זכרונות": "... בוקר אחד, בהיותו במצב של נים ולא נים, צץ במוחו 'הדימוי (במקור: Vorstellung, ייצוג) שהיה בעצם די נחמד להיות אישה המתמסרת לבעילה"⁴¹. את "הפנטסיה" (כך גם היא קרויה בפי פרויד)

³⁷ פרויד, ז. (1911), שרבר, הערות פסיכואנליטיות על תיאור-מקרה אוטוביוגרפי של פרנויה, תרגום: דרור גרין, ספרים, הוצאה לאור, עמ' 39.

³⁸ שם, עמ' 41.

³⁹ שם, עמ' 51.

⁴⁰ שם, עמ' 56.

⁴¹ שם, עמ' 34-35.

הזו, אשר עלתה עוד "בזמן הדגירה" (Inkubationszeit) של המחלה - כלומר עוד בשלב שניתן לכנותו, "לא בלי בסיס, פרה-פסיכוטי"⁴², בטרם הכינון הפרוגרסיבי של השלב הפסיכוטי – "דחה" (zurückgewiesen) שרבר בתדהמה ובכעס כשהיה במודעות מלאה".⁴³ פרויד רואה בעובדה זו עדות לטבעה הראשוני של פנטסיית "ההפיכה לאישה" ו"לאי-תלות ההתחלתית שלה ברעיון הגאולה".⁴⁴

פרויד אינו מציין כאן את הופעתו בתודעה של ייצוג זה כ"סימן קטן", אולם דומה עלי כי אנו רשאים בהחלט לראותו כך, שהרי למדים אנו מן הכתוב כי הוא צץ בחטף, באופן חסר-תקדים, כלא תואם במאומה למה שידע והכיר שרבר קודם לכן בחייו; הוא עורר בו תדהמה, התמרמרות ודחייה; ובנוסף, הוא פלש אליו בזמן של דמדומים, זמן דמוי-חלום, לא "במודעות מלאה" אלא כמחשבה, אשר ניתן לתארה, כפי שעושה לאקאן, כ"קדם-מודעת". בתור שכזו, גוזר לאקאן, באה מחשבה זו (בדומה לאופן בו רואה פרויד את שיירי היום של חלומות-ענישה) מן ה'אני', ולא מן המודחק, והינה "בעלת אופי מספק". לאמתו של דבר, רומז לאקאן, זו מחשבה ש"לא עברה סימבוליזציה"⁴⁵, קרי נדחתה. נעלה מכל ספק, אילולי פרויד, ובעקבותיו לאקאן, איש - לבטח לא הפסיכיאטר, ואף יותר, לא הפסיכיאטר המצוי של ימינו - לא היה שם לב או מעניק חשיבות של ממש לעובדה זו, לסימן צדדי וזעיר כביכול זה. לפיכך, לאקאן ישאל: "איזו זיקה קיימת כאן בין ההופעה באני... של המחשבה שהיה בעצם נעים למדי להיות אישה המתמסרת לבעילתה לבין התפיסה אשר בה הדלוזיה, בהשיגה מידה של מושלמות, תגיע בה לידי פריחה במלוא הדרה, קרי שעל האיש להיות האישה התמידית של האלוהים?... דומה אכן כי המחשבה הראשונית מאפשרת לנו להציץ אל התמה הסופית... אף שאין אנו צריכים לזנוח את השלבים, את המשברים, שעליו היה לחצות בדרך ממחשבה חולפת שכזו אל התנהגות ושיח דלזיונאליים כה איתנים".⁴⁶

הסימן הקטן כסרט מואביוס וכאסימפטוטה בפוטנציה (?); האדון של הפרנויה

ובכן, לא נזנח בוודאי שלבים ומשברים אלה, אולם לצורך עניינינו עתה, נצמצם את הדרך לידי אמירה והיגד; למעשה נקפל דרך זו לפי צורת סרט מואביוס, אשר פנים וחוץ, עכשיו ואחר-כך, אחד הם בו, ואין להגיע יותר עד גבולם: "המחשבה החולפת"⁴⁷, הקדם-מודעת באופייה, זו שלידתה "במצב נים ולא נים" וזו שמסרה העמוק והנועץ בבשר נדחה על הסף – תחשב לנו בחינת האמירה של המשפט. בעוד שמוצרה המוגמר של הדלוזיה, ה"הפיכה לאישה של האלוהים" – תחשב לנו כהיגדו של המשפט, זה ההיגד שנכפה מן הממשי ואחד דינו: וודאות. בוודאי, בשיברון ובייסורים נקנה הדבר לשרבר. אולם האמירה החולפת שהיה בעצם נעים למדי להיות אישה המתמסרת לבעילתה מניחה-מראש את מה ששרבר באמת אמר בתחילה אך נדחה בחוזקה, קרי את התגובה המלעיגה: העלמה שרבר! ואת כל השלשלת שנבעה ממנה, עד לשלב הסופי של ההשלמה עם פנטסיית ה"הפיכה לאישה".

Lacan, j., *The Seminar, Book III, The Psychoses*, transl. R. Grigg, W.W. Norton & Company, 1933, p 61.

⁴³ פרויד, ז. (1911), שרבר, הערות פסיכואנליטיות על תיאור-מקרה אוטוביוגרפי של פרנויה, תרגום: דרור גרין, ספרים, הוצאה לאור, עמ' 35.

⁴⁴ שם, עמ' 43.

Lacan, j., *The Seminar, Book III, The Psychoses*, transl. R. Grigg, W.W. Norton & Company, 1933, p 62.

⁴⁶ שם, עמ' 62-63.

⁴⁷ שם, עמ' 63.

להזכירכם, פנטסיה זו קבלה בשלב זה עבור שרבר ממד של "מילוי משאלה אסימפטוטי"⁴⁸, לאמור ממד שבו ככל שקרבים אנו אל הגבול, הגבול אינו קרב אלינו, הגם שהוא שואף לכך; ממד אינסופי אשר בו ההתחלה והסוף אינם מובחנים באמת, ניתן לומר אולי. וגם כל זה מכוון, לפי דעתי, אל סוג של "אוטומוטיזם מנטלי" ייחודי.

ובכן, האם נעניק ל"סימן הקטן", הכרוך ב"אוטומוטיזם מנטלי" מעין זה, את תכונותיו של סרט *מואביוס*, ואף נגדיל אולי לעשות ונאפיין אותו כ"אסימפטוטה" בפוטנציה? לאשורם של דברים, איני יודע, אך זו, אני סבור, מחשבה ראויה לעיון ולבדיקה. יש צורך, כמובן, לבחון לאורה סימנים מזעריים אחרים, הלוכדים, לרוב במפתיע ובלא שניח דבר מראש, את תשומת לבנו, במקרים אחרים שאנו פוגשים בעבודתנו היומיומית.

מכל מקום, יכולים אנו לראות כיצד ההיסמכות על הסימן הקטן מאפשרת לנו - במקרה של שרבר, לכל הפחות - לא ליפול לפח הפסיכיאטריה הנוטה לרוב להתייחס לשיגעון הגדלות כאל חזות הכול. כך מבטלים היינו לחלוטין את הלא-מודע, הכולל לעולם את הפער או החור הטמון ביסודו, ויחד עימו את סימני ההתענגות, את הליבידו ככזה. או אז גולשים היינו במחי יד אל שיח האדון, שהרי רק האדון ברוב יהירותו עשוי לראות באדנות - באדון הגאולה במקרה זה - את לבו של הדבר. דבר זה כשלעצמו גובל בפרנויה: לראות במחשבת הגדלות את עיקרה של הפרנויה.

לסיום

"המכתב הגנוב"

"יש להיכנס למטריצה של השיח באמצעות הסימן ולא באמצעות המובן" - אומר אריק לוראן⁴⁹ בהתייחס ל"מקרים נדירים" ול"בלתי ניתנים לסיווג של הקליניקה". זו קליניקה של סימנים קטנים, של פחות או יותר, קליניקה דקה. לסימנים הקטנים הללו, אין קיום ואין כתובת בלא הפסיכואנליטיקאי. אך גם לפסיכואנליטיקאי, כפי שניסתי במידה מסוימת להראות, אין מקום בלעדיהם. ניתן אולי לומר, קצת בגולמנות, כי הם "המכתב הגנוב" שלנו, קרי המכתב שאין איש ששת לבו אליו זולת הפסיכואנליטיקאי בתוקף עמדתו, רצונו ונחישותו. הבה נאמר, כי הם "מדברים אליו". כך או אחרת, הם ניצבים בשער הכניסה שלו אל השיח הפסיכואנליטי, באם "סימן אהבה", או "שיירי הפסולת" הנובעים ממנו, מנחים אותם אליו, באופן היכול להזכיר מעט את מה שמנחה את המשורר דנטה אליגיירי ב"קומדיה האלוהית".

בראשית היו הסימנים הקטנים

כפי ש"בראשיתה של ההתנסות האנליטית הייתה האהבה"⁵⁰, כך היו הסימנים או האותות הקטנים עבור פרויד כבר בראשית התנסותו. הם היו שם ב"מחקרים בהיסטריה", אף שלא עסקתי באלה כאן, "בפירוש החלום", ב"חידוד-הלשון" ולכל אורך "הפסיכופתולוגיה של חיי

⁴⁸ שם, עמ' 76.

⁴⁹ אריק לוראן, מתוך: שיחות ארקשון, מתרגמת ראשית: נחמה גסר, תרגמו גם: קלאודיה אידן, דניאל ביסמוט, מיכל גיא, נעמה פטינקין, טלי קרינסקי. פולמוס / הקבוצה הישראלית של ה-NLS, עמ' 129.

⁵⁰ ד'אק לאקאן, סמינר 8: הטרנספרנס, השיעור של 16.11.1960.

היום-יום". ומסתבר, שהם היו שם בעבורו, אף כי באופן סמוי יותר לעינינו, גם בקליניקה של הפסיכוזות. כה נוכחו בזווית מבטו הסימנים הקטנים עד שסימנו לו את קו פרשת המים המפורש שבין הפסיכיאטריה לפסיכואנליזה; האקט הפסיכואנליטי מקבל את מלוא ערכו ואישושו דווקא ממפגש בלתי-אפשרי, ולפיכך ממשי, זה בין השתיים. הייתי אף אומר שבמתח ובפער הזה בין השתיים התמקמו בעבור פרויד לראשונה סימניה של 'המציאות הפסיכית' או פאתי "הבמה האחרת".

חזרה לפסיכוזת האורדינרית: יהפסיכוזת של חיי היום-יום'

נקודת המוצא שלי הייתה הפסיכוזת האורדינרית - ושמה מוטב שאכנה אותה עתה, לאחר כל הנאמר, 'הפסיכוזת של חיי היום-יום'? - הן בנוגע אליה הורגלנו לדבר על רמזים וסימנים מזעריים ומוצנעים שכאלה. אולם מתוך רצוני להבהיר את עצם החיפוש שלנו אחריהם ואת האופן שאנו מתוודעים אליהם, כמו גם את צורת השימוש שאנו עושים בהם - מצאתי כי גם הפסיכוזת העשויה להיקרא על ידנו אקסטר-אורדינרית מצריכה מאתנו, לאמתו של דבר, התייחסות לסימנים אלה. למעשה, לא נוכל כפסיכואנליטיקאים בלעדיהם, שהרי אין לא-מודע בלא הסימנים הקטנים, המעידים בדרכים שונות על המעידה, או על הכישלון, המונחים ביסודו, ואין הוויה מדברת או גוף מדבר - כשם שהיינו אומרים כיום - בלעדיהם. ניסיתי לאפיין אותם, בשני המקרים של הנשים הפרנואידיות, במונחי אוטמוטיזם מנטלי בעקבות קלרמבו, ובמונחים לשוניים מבניים, כמו היחס בין האמירה להיגד, בעקבות לאקאן ומילר. כך עשיתי גם לגבי המקרה של שרבר, אלא שבתוך כך הצטייר לי כאן הסימן הקטן לפי צורתו הטופולוגית של סרט מואביוס, ומקרה זה אף רמז לבסוף על סגולה נוספת העשויה להימצא בסימן הקטן - "פתרון" אסימפטוטי בפוטנציה.

סימני התנסות וסימני מבנה

כשמדובר בפסיכוזת אורדינרית, אנו נוטים לעיתים תכופות לראות בסימנים הקטנים, סימנים מסדר התנסותי או פנומנולוגי. אין להתפלא על כך לאור העדרה של פריצה חד-משמעית, או העדרן של דלזיות והלוצינציות מפורשות. אין ספק, למשל, כי "השיבוש המתרחש בצומת הפנימית ביותר של תחושת החיים של הסובייקט" (שאותה מילר מארגן כחיצוניות משולשת - חיצוניות חברתית, חיצוניות גופנית וחיצוניות סובייקטיבית⁵¹) - הנו מאפיין התנסותי יסודי ומרכזי של הסימנים הקטנים המצביעים לכיוון פסיכוזת אורדינרית, אפילו שלא קל להמשיג מושג זה, ואף לזהותו ככזה לעיתים. יוצא מכאן כי "לעיתים קרובות זו שאלה של עוצמה, של יותר או פחות"⁵². ובמקרים מסוימים, היכולים לדמות לנו כהיסטריה, למשל, אין אנו יכולים לדבר על סימנים אלה כי אם במונחים של "טונאליות - אין להם את אותה הנימה - ובמונחים של עודפות"⁵³, מוסיף ואומר מילר. אך ברור למדי, כפי שמעיר מילר, כי אנו יכולים גם לקשור סימנים או תופעות אלה לקליניקה של דחיית שם-האב, שהיא קליניקה מן הסדר

Miller, J-A, Ordinary Psychosis Revisited, in *Psychoanalytical Notebooks*, NO 19, London, July 2009, ⁵¹ p. 148-149.

⁵² שם, עמ' 147.

⁵³ שם, עמ' 151.

המבני, הלא-כמותי או הלא-רציף. אחרי ככלות הכול, המבנה מצוי על רצף אחד עם התופעות, וההפך גם נכון. סרט המואביוס עשוי לספק לנו מודל גם לעובדה זו.

השערה ועמדה

יחד עם זאת, העבודה הנוכחית מטעימה את הסימנים שיש להם זיקה ישירה יותר למבנה, המוגדר כאן באופן ספציפי במונחי היחסים בין האמירה להיגד. סימנים אלה נוגעים למבנה הלשון וללא-מודע בעת ובעונה אחת. ועל מנת שיהיו אמנם כאלה, נראה - וזו עדיין בגדר השערה - שעליהם לקפל את ממד המרחב, בדומה לסרט מואביוס, כאמור, ולייצר כך ממד חדש של זמן, זמן דמיוני, דמוי חלום: אין הם מורים רק על מה שיש עכשיו אלא, במובן מסוים, גם על מה שהיה וגם על מה שעתידי עוד להיות, כלומר את כיוונו, הנושא אופי אסימפטוטי תכופות, של "הפתרון" עבור הסובייקט, גם אם הוא בגדר דלזיה או הלוצינציה במובהק. הדבר מזכיר לי את שאמר פרויד בנוגע לחלומות: "...כאשר החלום מציג בפנינו משאלה כמשאלה שנתמללה, הוא מוליך אותנו מיד אל העתיד; אך עתיד זה שהחלום תופס כנוכח בהווה, מעוצב בידי המשאלה - שאינה ניתנת להכחדה - בצלם דמותו של העבר".⁵⁴ אין ספק כי דבר זה נראה ביתר בהירות בתופעות האקסטר-אורדינריות, שבהן עסקה במיוחד העבודה הנוכחית. אך בו בזמן ניסתה העבודה הזו לקשור תופעות "חריגות" אלה, באמצעות המושג "סימן קטן", כפי שפרויד משתמש בו, אל כלל התופעות "האורדינריות", אלה ה"פעוטות" ו"המצויות", של חיי היום-יום; מעשי כשל, חלומות וכדומה. מזה מקיש אני דבר-מה על טבעם של הסימנים הקטנים שאותם אנו עשויים לפגוש בפסיכומה האורדינרית עצמה. אני מניח - וכך גם מורה לי ניסיוני - כי לצד הסימנים שאותם כיניתי התנסוטיים, יופיע פעמים רבות - בדרך כלל במפתיע, בחטף או בהיסח הדעת, או כעובדת חיים, שהייתה כה נוכחת בחייו של הסובייקט וכה מובנת מעצמה עד שלא מצא לנכון לומר אותה עד עתה בכלל, או, באם היא נאמרה פעם, האחר לא העניק לה אזי שום חשיבות מיוחדת - סימן שאותו כיניתי כאן סימן מבני. ערכו הממשי תלוי לחלוטין בעמדת האנליטיקאי, אבל אין הוא עוד מן הסדר הכמותי, של יותר או פחות - הוא עשוי להיות בסיס לוודאות, הן של האנליטיקאי והן של הסובייקט הפסיכוטי, ה"פרה-פסיכוטי" או "האורדינרי". אולי גם ברוח זו יכולים אנו לפרש את אמירתו של פרויד כי הדלזיה של שרבר על-אודות 'קרני האל' תואמת בהחלט את התיאוריה הליבידינלית שלנו".⁵⁵

⁵⁴ פרויד, ז. (1900), *פירוש החלום*, תרגום: רות גינזבורג, הוצאת ספרים עם עובד, ת"א, 2012, עמ' 549.

⁵⁵ פרויד, ז. (1911), *שרבר, הערות פסיכואנליטיות על תיאור-מקרה אוטוביוגרפי של פרנויה*, תרגום: דרור גרין, ספרים, הוצאה לאור, עמ' 112.

